

ma dosledno širena antisrpska propaganda u formi koja je već bila duboko integrisana u politiku nacističke Nemačke, civilima je predočavana ideja savezništva između Nezavisne Države Hrvatske i Trećeg rajha.

Poslednja dva poglavlja posvećena su borbi okupatora protiv antifašističkih snaga i suzbijanju ustanka na teritoriji NDH. Autorka razmatra položaj pojedinačnih formacija koje su bile aktivne na terenu, ponovo iz perspektive različitih načina na koji su okupiranu teritoriju doživljavale nemačke i italijanska strana, odnosno specifičnih izazova koji su se iz ovog spleta okolnosti izrodili. U ovom smislu problematizovano je nemačko nastojanje da organizuje i disciplinuje domobrane, kako bi se mogli na odgovarajući način angažovati u borbi na terenu i postepen napredak saradnje sa okupatorom kakav je bio svojstven četnicima. Muslimansko stanovništvo je analizirano kao svojevrsni presek dva prethodno navedena pristupa, kako je njihov potencijal prvobitno umnogome potcenjivan, da bi na kraju postale integralan deo okupacionih trupa. Konačno, autorka se bavi i angažovanjem folksdojčera u okupaciji Nezavisne Države Hrvatske. Razmatrajući mere okupatora protiv ustanika u NDH, Sanela Šmid upoređuje italijansko nastojanje da stvori odgovarajuću predstavu o posleratnoj imperiji, koje je uslovalo određenu uzdržanost u nastupanju protiv pokreta otpora, sa daleko direktnijim pristupom jedinica nacističke Nemačke i razmatra implikacije ove neusaglašenosti po razbuktavanje ustanka i konačan neuspelih kampanje u celosti.

Zahvaljujući dobro definisanom metodološkom okviru i fokusu koji je sa nivoa donošenja globalnih odluka svesno spušten na nivo lokalnih manifestacija tih istih odluka, Sanela Šmid uspela je u svojoj monografiji da pruži nov uvid u dinamiku koja je karakterisala zajedničku okupaciju Nezavisne Države Hrvatske od strane fašističke Italije i nacističke Nemačke. Insistirajući na samom poređenju kao centralnom problemu istraživanja, prevazišla je tematska ograničenja dosadašnjih studija koje se tiču istorije ustaške države i otvorila nove teme, ali i pristupila ispitivanju već pokrenutih pitanja na sasvim nov način. Najznačajnije aspekte dve sukobljene okupacione politike razmatra kroz prizmu nadređenih ciljeva i stvara svojevrsnu ideološku vertikalu sve do pojedinačnih odluka koje su određivale svakodnevno postupanje. Posebno značajan doprinos monografije predstavljaju analiza diskontinuiteta u okvirima ove

vertikale, nastalih zbog pragmatičnosti okupatora u rešavanju problema na terenu, i njihovih dugoročnih implikacija.

Milan Radovanović

Josef Frank, BLUTIGER APRIL IN PANČEVO. HINTERGRIENDE ZUR RESCHIESSUNG VON 36 ZIVILISTEN IM APRIL 1941, Sindelfingen, izdanje autora, 2021, 199.

Banalno, ali istinito je reći da svaki rat donosi ljudske žrtve. Međutim, sve one, nažalost, nisu uvek podjednako uvažene. O nekima se dosta piše i govori, a o nekima malo ili nikako. Razloga ima mnogo, i za svaki slučaj ih treba pojedinačno ispitati. Jedno od tragičnih pogubljenja tokom Drugog svetskog rata koje je zahvaljujući tzv. prvog izložbi o zločinima Vermahta 1995. godine postalo nadaleko poznato je ono 36 srpskih civila u Pančevu u aprilu 1941. godine. Zbog pogrešnog teksta o tom događaju, cela izložba je od strane desničarskih snaga dovedena u pitanje, a time i zločini nemačke vojske uopšte. To je dobar primer kako nedovoljno pažljiv rad istoričara može da izazove velike društvene štete. Uz ovu svoju evropsku dimenziju, tragičan događaj o kome je reč ima i svoju lokalnu i regionalnu dimenziju – ne manje bitnu. Ubistvo sugrađana se u Pančevu kontinuirano komemorira, a uključenost dela lokalnih folksdojčera u splet okolnosti koji ga okružuju i dalje nekima služi kao dokaz kolektivne krivice svih pripadnika nemačke nacionalne manjine, ne samo u južnom Banatu. Sve ovo tragične događaje 21–22. aprila 1941. u Pančevu čini prvorazrednom istoriografskom temom.

Ovim složenim problemima se, za čudo, nije ozbiljno pozabavio niko od pančevačkih ili srpskih istoričara (iako je više njih o temi pisalo), nego Nemaac Jozef Frank, u želji da dođe do jednostavnog odgovora: šta je u svemu tome istina? Samozatajni autor (rođ. 1955) hteo je da pobije tvrdnju podunavskošvapskog istoričara i aktiviste Georga Vildmana, koji je pre nekoliko godina ustvrdio da je u Pančevu tom prilikom stradalo samo 18 lica. Da bi to postigao, upustio se u opsežno i vrlo detaljno istraživanje, koje je odavno trebalo preduzeti. Rezultat je knjiga koju ovde predstavljamo. Pored glavnog teksta i dodatka, sastoji se od Predgovora (1–2) i Uvoda (3–6) u kome autor izlaže svoje izvore i metod. Ističe, pri tome, da mu je cilj bio da sakupi i objavi relevantne izvore i otkrije krivice.

I zaista, ova knjiga u mnogome podseća na sudski spis u kome se stalno sučeļjavaju iskazi i svedoćanstva, analiziraju dokumenti, fotografije i filmovi o događaju, važe šta je verovatno a šta ne, ukazuje na protivrečnosti i nedoslednosti, ali i ne izvlače prebrzi zakļučci. Glavni tekst knjige poćinje drugim poglavljem o demonstracijama 27. marta 1941. godine u Panćevu (7–11). Autor opisuje atmosferu koja je kasniji zloćin učinila mogućim. U suštini, o tome, ali sa fokusom na aktivnostima Kulturbunda u vreme pred rat i tokom Aprilskog rata, govori i treće poglavlje (12–13), dok ćetvrto (14–15) opisuje hvatanje folksdojćerskih talaca od strane jugoslovenskih vlasti. Od ogromne važnosti za kasnije događaje jeste ćinjenica da je među njima bio i limar Herman Brum, koji će kasnije iz osvete poslužit i kao dželat prilikom vešanja 18 Panćevaca.

Peto poglavlje (16–20) opisuje (uz navođenje raznih verzija) ubistvo jednog i odvođenje, a zatim ubistvo osmorice folksdojćera, ćlanova ad hoc osnovane „Zaštítne sluźbe“ od strane jugoslovenske vojske, koji su pokušali da razoruźaju 8. pešadijski puk u povlaćenju. Njihovo ponašanje Frank vidi kao veleizdaju, ali budući da nije pravnik, ne ulazi dublje u pravnu stranu tog problema. Zanimljivo je da su uz srpske oficire za smrt 9 folksdojćera optuźeni rezervisti albanske narodnosti – što samo pokazuje isprepletenosti i neobićne obrte koje rat donosi. U svakom slućaju, taj događaj je stvorio zlu krv i olakšao kasniju tragediju srpskih civila.

Šesto poglavlje (21–26) opisuje vojnu okupaciju i organizaciju nemaćke vlasti u Panćevu. Autor pokazuje kako su se predratne omraze odrazile u ratnom periodu. U sedmom poglavlju (27–36) već se prelazi na događaj koji je formalno doveo do pogubljenja 36 nevinih. Posle opisa proslave Hitlerovog roćendana, Frank navodi kako je u noći 20/21. aprila došlo do pogibije jednog pripadnika Vermahta i dvojice pripadnika Waffen SS-a. Autor citira nemaćke izveštaje o događaju koji se ne poklapaju, glasine o pucnjavi sa pravoslavnog groblja od strane „ćetnika“ i o filmu koji to sve naknadno „dokumentuje“ (ćitaj: falsifikuje). Osmo poglavlje (37–41) detaljno secira taj dokumentarni film ratnog snimatelja Gotfrida Kesela i njegove kasnije izjave o filmu i događajima koje je navodno snimao. Na udźbenićki naćin Frank dokazuje kako je film neistinit i saćinjen u propagandne svrhe.

Deveto poglavlje (42–47), kako se ćini, kljućno je za razumevanje onoga što se desilo i

zašto su posledice bile tako tragićne. Frank iznosi niz nelogićnosti i ćudnih događaja tokom spomenute noći. Iako nema neoborivih dokaza, autor je sklon da veruje da se u slućaju smrti tri nemaćka vojnika radilo ili o kafanskoj svadi, i/ili o smrti od „prijateljske vatre“ prilikom opkoljavanja groblja sa kojeg je navodno pucano na pripadnike nemaćkih jedinica. Objavljivanje bilo koje od ove dve verzije znaćilo bi veliku bruku i sigurno imalo loše posledice po odgovorne oficire, tako da je postojalo više dobrih razloga da se istina ne istraźi, odnosno da se prećuti i pretvori u propagandnu laź. Istovremeno, nacistićki zadonjenim voćama folksdojćera ovi događaji su pruźili sjajnu priliku da se osvete za smrt 9 sunarodnika. Posredan dokaz svoje teze autor vidi u munjevitoj smeni privremenog šefa policije Michaela Rajzera i komandanta grada natporučnika Frica Bandelova.

Deseto poglavlje (48–53) bavi se takoće neuobićajeno brzim razvojem događaja 21. aprila: hapšenjem oko 100 ljudi, za koje Frank pokazuje da nisu nasumićno izabrani već na osnovu svog antinemaćkog raspoloźenja. Već tog dana je streljano ćetvoro, zbog navodnog pucanja na nemaćke vojnike, koje je preki sud osudio na smrt. Sledeće poglavlje (54–71) prati dramatićne događaje narednog dana, dalja hapšnja i brzi rad prekog suda. Autor, kao i drugde u knjizi, minuciozno trudi da odvoji verovatno od neverovatnog, da odbaci tvrdnje za koje nema nikakvih dokaza i da iznese pretpostavke za koje ima osnovanih indicija. Deo toga predstavlja i pokušaj rekonstrukcije sastava prekog suda – budući da je od njega zavisila i odgovornost za presudu. Ovo poglavlje sadrži i dramatićne opise pogubljenja, a naredno (72–81) podatke o nekim od ųrtava. Za pojedine od njih je vidljivo da su ubijeni bez stvarnog razloga – ćak i po nacistićkim kriterijumima. U slućaju drugih se ogledaju niski motivi onih koji su ih potkazali kao potencijalno opasne.

Trinaesto poglavlje (83–94) kritićki se bavi time kako je ovaj događaj prikazan na dve izloźbe o zloćinima Vermahta (1995, 2004), kao i diskusijom u javnosti koju je prva izloźba izazvala. Sledeće poglavlje (95–100) govori o zakašneloj i jalovoj istrazi u Nemaćkoj tokom šezdesetih i poćetkom sedamdesetih godina 20. veka, koja je na kraju obustavljena dok je predsednik prekog suda, SS šturmbanfirer Hofman, osloboćen optuźbi usled nedostatka dokaza. Reć je o poućnoj vinjeti o neefikasnosti zapadnonemaćkog pravosuća u procesuiranju ratnih zloćina.

Petnaesto poglavlje (101–110) prikazuje pisanje jugoslovenske historiografije i publicistike o pogubljenju. Ono se skoro do danas zasnivalo na nedovoljno tačnoj verziji do koje je došla Komisija za istraživanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Kao i kod ranijih svedočanstava, Frank detaljno ukazuje na greške u prikupljenim podacima i njihovoj interpretaciji.

Šesnaesto poglavlje (111–121) bavi se ljudima odgovornim za pogubljenje. U prethodnim poglavljima o njima je višestruko bilo reči, a stepen njihove krivice, odnosno postojanje ili nepostojanje dokaza za delove krivice Frank pažljivo utvrđuje. Sedamnaesto poglavlje (122–127) predstavlja rad ljudi koji su fotografski i filmski zabeležili pogubljenje – ono što mu je prethodilo i što mu je sledilo. I ovde autor, uvažavajući korisnost dobrog dela foto-materijala, ukazuje na manjkavosti njihovog rada, a još više kasnijih izjava o okolnostima rada. Kratko osamnaesto poglavlje (128) navodi druga pogubljenja tokom okupacije u okolini Pančeva (posebno u Jabuci), kao i stradanje pančevačkih i drugih folksdojčera prilikom oslobođenja i tokom postojanja koncentracionih logora za domaće Nemce. To je kratki podsetnik da u ratovima jedan pokolj nikad ne ostaje sam, odnosno da je sam rat veći zločin od svih ratnih zločina. Glavni tekst se završava Zaključkom (129–132) u kome Frank ponovo sažeto iznosi svoje glavne nalaze, ali i moli za dalje informacije koje bi mu omogućile da dublje pronikne u neka nedovoljno razjašnjena pitanja. Ostali deo knjige (132–195) (skoro jednu trećinu!) predstavljaju dokumenti iz nemačkih i srpskih arhiva koje je autor koristio, i koje povremeno još jednom dodatno komentariše. Na samom kraju dat je pregled izvora i literature (196–199).

Nošen istinoljubivošću i željom za individualizacijom krivice Jozef Frank se poduhvatio izuzetno teškog, gotovo detektivskog posla i obavio ga na vrlo dobar način. Za to što rezultat nije odličan odgovornost ne snosi autor, nego je reč o nedostatku dokumenata koji bi omogućili utvrđivanje nepobitne istine o mnogim pitanjima. Na osnovu dostupnih izvora autor se potrudio da se maksimalno primakne istini – bilo da je u pitanju ubistvo 9 folksdojčerskih usijanih glava, ili krivica pojedinih odgovornih, ili moguća odgovornost uticajnih pojedinaca. Niko nije optužen ako za to nije bilo dokaza, ali niko nije sasvim oslobođen sumnje ako za nju postoje razlozi. Zločin je jednoznačno osuđen, ali i tendencija da se krivica za njega paušalno svali na

celokupno nemačko stanovništvo Pančeva. Mada se potpuna istina verovatno nikada neće saznati, ova knjiga nam pomaže da joj se približimo i da se oslobodimo nekih dosadašnjih „saznanja“ koja su počivala na neproverenim tvrdnjama, glasinama i potpuno nemogućim pretpostavkama a prečesto su ponavljana u historiografiji, publicistici i javnom prostoru. Na određen način, knjiga može poslužiti kao ogledni udžbenik kako istoričar treba da traga za istinom, a posebno kao uzor kritike modernih istorijskih izvora, uključujući fotografske i filmske.

Zoran Janjetović

Слободан Бјелица, СПОРОВИ ОКО АУТОНОМИЈЕ ВОЈВОДИНЕ: КЊИГА ДРУГА: 1974–1988, Београд, Службени гласник, 2021, 568.

Mnoge teme iz istorije Jugoslavije i dalje čekaju istoričare koji će im se posvetiti, te tako nauči i javnosti rasvetliti još neki dio naše prošlosti. Ipak, čini se da istorija Vojvodine nije jedan od takvih slučajeva jer se polako sužava lepeza otvorenih pitanja iz ove oblasti. Jedan od istoričara koji snosi najveće zasluge za to jeste prof. dr Slobodan Bjelica, redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Nakon monografija koje se bave pojedinim temama iz istorije vojvođanskog prostora u međuratnom periodu (*Radikali u Vojvodini 1919–1929. i Politički razvoj Novog Sada između dva svetska rata*), Bjelica je 2015. objavio monografiju *Sporovi oko autonomije Vojvodine, Knjiga prva: 1961–1974*, te je kao očekivani nastavak na ovu knjigu 2021. iz štampe izašla monografija *Sporovi oko autonomije Vojvodine, Knjiga druga: 1974–1988*, koja se hronološki nastavlja na prvu i tako zaokružuje ovu bitnu temu. Iako autor skreće pažnju na pojedine teme koje i dalje čekaju svoje istraživače, ovim za sada obrađenim temama istorija Vojvodine u Jugoslaviji, najprije socijalističkoj, u mnogome je postala jasniji dio naše prošlosti.

Malo je stvari u kojima se ova monografija razlikuje od svog prvog dijela. Strukturisanje teksta, izbor tema, način pisanja i komentari autora, korišteni izvori i druge komponente predstavljaju nastavak prve knjige, što je i očekivano imajući u vidu da je sadržaj obje knjige dosta sličan, a način na koji ga je autor predstavio u prvoj knjizi se pokazao kao odgovarajući prema ocjenama struke.